

Investigating the Role of Sukuk in the Relationship between Inequality and Economic Growth in the Provinces of Iran: The Approach of Panel Data ARDL

Mahdi Ebrahimi

Ph.D Candidate, Department of Economics, Faculty of Management, Economics and Accounting, Islamic Azad University of Tabriz, Iran. Email: mahdi1368.1989@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1852-9363>

Seyyed Ali Paytakhti Oskooie^{*1}

Associate Prof., Department of Economics, Faculty of Management, Economics and Accounting, Islamic Azad University of Tabriz, Iran. Email: oskooe@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8827-6236>

Roya Aleemran

Associate Prof., Department of Economics, Faculty of Management, Economics and Accounting, Islamic Azad University of Tabriz, Iran. Email: roya.aleemran@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9796-5340>

Abstract

In recent decades, achieving economic growth has become one of the most important goals of developing countries. The first step to increase economic growth is reducing poverty among different classes of society. In this regard, the existence of a sound financial system can help improve economic growth by reducing poverty and inequality and increasing domestic production. Now, according to the sanctity of Riba and other Islamic financial principles in countries like Iran, the development and issuance of Sukuk as an alternative to conventional financing instruments is of special importance. Therefore, according to the importance of economic growth and the undeniable impact of inequality on it on the one hand, and the necessity of evaluating the role of Islamic financing tools (Sukuk) in economy on the other hand, the purpose of this study is to investigate the mediating role of Sukuk issuance in the relationship between income inequality and economic growth in the provinces of Iran during the period of 1387-1401 applying ARDL panel data method. The results of this study show that reducing income inequality increases economic growth in the short and long term, and the issuance of Sukuk also strengthens this reverse effect. In addition, an increase in human and physical capital in the provinces of Iran leads to increased economic growth. Trade openness also has a positive effect on the economic growth.

Keywords: Islamic Financing Tool, Iran Economy, ARDL Approach, Growth model

JEL Classification: C23, E44, O41.

¹ Corresponding Author, Email: oskooe@yahoo.com, Tel. No.: 09143101238

1. Introduction: Nowadays, economic growth and development has become one of the most important goals of developing countries. The first step to increase economic growth is reducing poverty among different classes of society. In this regard, an appropriate financial system can help to improve economic growth and development through reducing poverty and inequality and increasing production. Considering the fact that in the financial system of Islamic countries such as Iran, it is necessary to follow the principles of Islam, especially the sanctity of usury, one of the common programs in such countries is to develop issuing Islamic financial tools such as Sukuk instead of conventional financing tools. Therefore, considering the importance of economic growth on the one hand, and the need to evaluate the role of Islamic financing tools (Sukuk) in economy on the other hand, the purpose of this study is to investigate the mediating role of Sukuk issuance in the relationship between income inequality and economic growth in the provinces of Iran during the period of 1387-1401 applying ARDL panel data method.

2. Methods: The theoretical model applied in this study is an improved model of Lucas (1988) with an adjustment based on the study of Jatmiko et al. (2023) about the effect of Islamic financing tool of Sukuk on income inequality, and also with and modification based on Salmani and Bijani (2012) about the effect of inequality on economic growth. This study uses panel data Auto Regression method with Distribution Lags (ARDL) to estimate the growth model. The ARDL method has three different estimators, which are Mean Group (MG), Dynamic Fixed Effects (DFE), and Pooled Mean Group (PMG). It is worth mentioning that Hausman test is applied in order to choose the best estimator of the three available techniques in panel data ARDL approach.

3. Results: The results of this study show that both in the short term and in the long term, the reduction of income inequality leads to an increase in economic growth. This means that as economic inequality increases, economic growth decreases significantly. The negative relationship between inequality and economic growth is consistent with studies such as Persson and Tabellini (1994) and Aghion et al. (1999). Moreover, the results show that the issuance of the Islamic financial tools of Sukuk intensifies the effect of inequality on economic growth. This result is also consistent with studies such as Jatmiko et al. (2023). In addition, physical capital has a positive and significant effect on economic growth. This relationship is in line with the common models of economic growth and is consistent with many previous theoretical and empirical studies such as Solow (1956), Lucas (1988), and Barrow (1999). The variable of education also has a positive and significant effect on economic growth. This result confirms studies such as Lucas (1988) and Barrow (1999). Finally, trade openness has a positive relationship with the economic growth, too. This result is consistent with the views of classical economists such as Adam Smith and David Ricardo, as well as studies such as Krueger (1978) and Bhagwati (1978). According to the results of the present study, the short-term adjustment coefficient is equal to -0.84. This means that 0.84% of the difference between long-term and short-term value is adjusted in each period. Considering that this coefficient is negative and its absolute value is less than one, it can be said that the method and technique chosen for estimating the model is an appropriate estimator.

4. Conclusion: Based on the results of this research, the following policy suggestions are presented:

- Considering the intensifying effect of reducing inequality on economic growth by Sukuk, policymakers can replace this Islamic financial instrument with conventional financial instruments and develop its issuance.

- It is suggested that policymakers adopt some policies such as distributive tax adoption in order to increase economic equality and help promote economic growth.
- It is suggested that government policymakers focus on the education sector and increase the budget allocated to this sector in order to help increase economic growth through the promotion of human capital.
- Considering the positive effect of physical capital on economic growth, it is suggested that the government encourages investors to increase capital in different sectors of the economy by announcing tax exemptions and other possible incentives.

Funding: There is no funding support

Conflict of Interest: Authors declared no conflict of interest

Authors' contributions: Authors contributed to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work.

Keywords: Islamic Financing Tool, Iran Economy, ARDL Approach, Growth mode

ارزیابی نقش صکوک در رابطه بین نابرابری و رشد اقتصادی در استان‌های ایران: رویکرد ARDL

داده‌های تابلویی

مهدی ابراهیمی

دانشجوی دکترای تخصصی، گروه اقتصاد، دانشکده مدیریت، اقتصاد و حسابداری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، ایران. ایمیل: mahdi1368.1989@yahoo.com

شناسه ارکید: <https://orcid.org/0009-0008-1852-9363>

سید علی پایتختی اسکویی^{1*}

دانشیار، گروه اقتصاد، دانشکده مدیریت، اقتصاد و حسابداری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، ایران. ایمیل: oskoee@yahoo.com

شناسه ارکید: <https://orcid.org/0000-0001-8827-6236>

رؤیا آل عمران

دانشیار، گروه اقتصاد، دانشکده مدیریت، اقتصاد و حسابداری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، ایران. ایمیل: roya.aaleemran@gmail.com

شناسه ارکید: <https://orcid.org/0000-0001-9796-5340>

چکیده

در دهه‌های اخیر دستیابی به رشد و توسعه اقتصادی به یکی از اهداف اساسی کشورهای در حال توسعه تبدیل شده است. اولین گام در جهت ارتقای رشد اقتصادی، کاهش فقر در میان طبقات مختلف جامعه می‌باشد. در همین راستا، وجود نظام مالی مناسب می‌تواند از طریق کاهش فقر و نابرابری و افزایش تولید داخلی، به بهبود رشد و توسعه اقتصادی کمک کند. حال، با توجه به حرمت ربا و سایر مبانی مالی اسلامی در کشورهایی مانند ایران، توسعه و انتشار صکوک به عنوان جایگزینی برای تأمین مالی متعارف حائز اهمیت است. بنابراین، با توجه به اهمیت رشد اقتصادی و تأثیر انکارناپذیر نابرابری اقتصادی بر آن از یک سو، و ضرورت ارزیابی نقش ابزار مالی در اقتصاد از سوی دیگر، هدف مطالعه حاضر بررسی نقش میانجی ابزار تأمین مالی اسلامی صکوک در رابطه بین نابرابری و رشد اقتصادی در استان‌های ایران بین سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۴۰۱ با بکارگیری روش ARDL داده‌های تابلویی است. نتایج این مطالعه نشان می‌دهند که کاهش نابرابری درآمدی باعث افزایش رشد اقتصادی در کوتاه‌مدت و بلندمدت می‌شود و همچنین انتشار صکوک نیز این اثر معکوس را تقویت می‌کند. علاوه بر این، افزایش سرمایه‌انسانی و سرمایه فیزیکی در استان‌ها منجر به افزایش رشد اقتصادی می‌گردد. همچنین باز بودن تجاری نیز تأثیر مثبتی بر رشد اقتصادی استان‌ها دارد.

کلیدواژه‌ها: ابزار تأمین مالی اسلامی، اقتصاد ایران، رویکرد ARDL، مدل رشد

طبقه‌بندی JEL: C23، E44، O41.

¹ نویسنده مسئول: گروه اقتصاد، دانشکده مدیریت، اقتصاد و حسابداری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، ایران. تلفن: ۰۹۱۴۳۱۰۱۲۳۸، ایمیل: oskoee@yahoo.com

در دهه‌های اخیر، دستیابی به رشد و توسعه اقتصادی در راستای رسیدن به یک اقتصاد سالم و پویا، به یکی از اهداف اساسی کشورها و به ویژه کشورهای در حال توسعه تبدیل شده است. علت اهمیت این هدف در کشورهای در حال توسعه از قبیل ایران، وضعیت نامناسب‌تر اقتصادی، فقر و نابرابری بالا، و رشد فزاینده جمعیت می‌باشد. به عنوان مثال، صندوق بین‌المللی پول (IMF) پیش‌بینی کرده است که رشد اقتصادی واقعی ایران از ۴/۷ در سال ۲۰۲۳ به ۳/۳ در انتهای سال ۲۰۲۴ درصد کاهش خواهد یافت. این کاهش حدود ۱/۵ درصدی رشد اقتصادی، با توجه به منابع سرشار کشور ایران و نرخ بیکاری بالایی که نشان از ظرفیت تولید بالای این کشور دارد، قابل تأمل است. در این میان، کاهش نابرابری به عنوان یکی از چالش‌برانگیزترین مباحث اقتصادی، می‌تواند تأثیر قابل توجهی بر رشد اقتصادی کشورها داشته باشد (لعل خضری و شیرزور علی‌آبادی، ۱۴۰۱). بر اساس مطالعات نظری موجود، توزیع نابرابر درآمد یکی از عوامل مهم مؤثر بر کاهش تقاضای مؤثر و در نتیجه کاهش رشد اقتصادی می‌باشد. علت این امر آن است که در شرایط نابرابر، حجم کوچکی از جمعیت درصد بالایی از درآمد جامعه را به خود اختصاص می‌دهند و بنابراین، اشباع تقاضا در این افراد از یک سو، و مشکلات معیشتی و عدم امکان افزایش تقاضا توسط سایر افراد جامعه از سوی دیگر، منجر به کاهش تقاضا و کاهش رشد اقتصادی می‌گردد (زمردیان و همکاران، ۱۳۹۹).

در این زمینه، وجود یک نظام مالی سالم می‌تواند با تغییر مسیر فقر و نابرابری، بطور غیرمستقیم رشد اقتصادی را تحت تأثیر قرار دهد. وظیفه اساسی نظام مالی به عنوان مکمل بازار حقیقی، انتقال وجوه از خانوارهای دارای پس‌انداز مازاد به واحدهای سرمایه‌گذاری دارای کسری بودجه می‌باشد. بر این اساس، نظام مالی با توجه به نقشی که در توزیع پول و سایر اوراق بهادار دارد، می‌تواند نقش قابل ملاحظه‌ای بر توزیع درآمد و نابرابری اقتصادی یک کشور داشته باشد (صامتی و سجادی، ۱۳۹۱). در واقع، نظام مالی از طریق اتخاذ سیاست‌های تأمین مالی مناسب اثرات اقتصادی و اجتماعی قابل ملاحظه‌ای بر طبقات مختلف درآمدی دارد و بنابراین، اجرای این سیاست‌ها می‌تواند توزیع درآمد را تحت تأثیر قرار دهد. به همین دلیل، می‌توان بیان نمود که رابطه توزیع درآمد و رشد اقتصادی با نظام مالی مرتبط است. حال، نکته‌ای که در کشورهای دارای سیستم اقتصاد اسلامی از قبیل ایران مطرح است، حرمت ربا و مخالفت اسلام با ربا و بهره است. بر این اساس، جایگزینی ابزار تأمین مالی اسلامی به جای ابزارهای متعارف مبتنی بر ربا، برای بنیانگذاری یک نظام مالی اسلامی ضروری به نظر می‌رسد. یکی از این ابزارها، صکوک است. صکوک یکی از نوآوری‌های چند دهه اخیر در اقتصاد مالی اسلامی به شمار می‌رود که نه تنها در کشورهای اسلامی، بلکه در کشورهای غیراسلامی همچون انگلیس و هنگ کنگ نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد. انتشار صکوک در ایران نیز از سال ۱۹۹۴ میلادی که مقررات ناظر بر انتشار اوراق مشارکت را تهیه نمود، تا کنون رواج چشم‌گیری یافته است؛ به‌طوری که ارزش صکوک منتشره در ایران در سال ۱۳۹۵ حدود ۷۸۶۶۲ میلیارد ریال بوده که این رقم تا سال ۱۴۰۲ به ۳۲۰۸۰۰ میلیارد ریال افزایش یافته است. در واقع، در هفت سال اخیر رقم انتشار صکوک در ایران حدود چهار برابر شده است. ابزار تأمین مالی اسلامی صکوک، انواع متنوعی دارد که با اهداف گوناگونی از قبیل تأمین مالی پروژه‌ها و تأمین مالی تجاری مورد استفاده قرار می‌گیرد (علی‌عصار، ۱۳۹۲).

بر این اساس، با توجه به اهمیت رشد اقتصادی و تأثیر انکارناپذیر نابرابری اقتصادی بر آن از یک سو، و نقش برجسته ابزار مالی اسلامی در رابطه بین رشد و نابرابری از سوی دیگر، هدف اساسی مطالعه حاضر، ارزیابی نقش میانجی ابزار تأمین مالی اسلامی صکوک در رابطه بین نابرابری درآمدی و رشد اقتصادی در استان‌های ایران در دوره زمانی ۱۳۸۷ تا ۱۳۹۹ با بکارگیری روش اقتصادسنجی پویای گشتاورهای تعمیم‌یافته (GMM) می‌باشد. سازماندهی مقاله حاضر بدین صورت است که بعد از مقدمه، مروری بر ادبیات نظری و تجربی موجود در زمینه تأثیر نابرابری بر رشد اقتصادی و همچنین نقش انواع مختلف ابزار مالی بر نابرابری و اثر غیرمستقیم این ابزار بر رشد اقتصادی انجام می‌گیرد. سپس، روش اقتصادسنجی گشتاورهای تعمیم‌یافته توضیح داده خواهد شد. بخش چهارم، به برآورد مدل و تجزیه و تحلیل یافته‌ها اختصاص می‌یابد و در نهایت، به نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادات سیاستی مرتبط با نتایج پژوهش پرداخته خواهد شد.

پیشینه نظری

الف) تأثیر ابزار مالی اسلامی بر نابرابری درآمد

با توجه حرمت ربا و بهره به عنوان مفهوم امروزی ربا در اسلام، و بر اساس این واقعیت که ابزارهای متعارف تأمین مالی مبتنی بر ربا هستند، اقتصاددانان و دانشمندان اسلامی همواره به دنبال ارائه روش‌های اسلامی برای سیستم‌های بانکداری و بازارهای مالی اسلامی بوده‌اند. در این راستا، در سال ۱۹۶۳ در کشور مصر اولین گام برای پایه‌گذاری یک نظام مالی اسلامی برداشته شد و حدود ۱۱ سال بعد از آن، بانک توسعه اسلامی توسط سازمان کنفرانس کشورهای اسلامی بنیان‌گذاری گردید. سپس، در دهه ۱۹۹۰ استفاده از انواع گوناگونی از ابزارهای تأمین مالی اسلامی در کشورهای اسلامی همچون ایران توسعه یافت. یکی از ابزارهای مالی اسلامی که نقش عمده‌ای در نظام تأمین مالی اسلامی دارد، صکوک است (فاضلی و همکاران، ۱۳۹۶).

یکی از ابزارهای تأمین مالی اسلامی که در دنیای اقتصاد اسلامی اهمیت ویژه‌ای دارد، صکوک است. صکوک جمع کلمه «صک» به معنی سند و چک است و نوعی اوراق بهادار اسلامی است که به سرمایه‌گذاران حق مالکیت بر دارایی پایه و همچنین هرگونه سود حاصل از آن مالکیت را می‌دهد. اما برخلاف اوراق قرضه که سود ثابتی را پرداخت می‌کنند، دارندگان صکوک، بسته به ساختار صکوک، پرداخت‌های دوره‌ای را به شکل سود حاصل از سرمایه‌گذاری مشترک، پرداخت اجاره یا سود حاصل از فروش دارایی‌ها دریافت می‌کنند (جاتمیکو^۱ و همکاران، ۲۰۲۳). در واقع، از آنجایی که اوراق قرضه مبتنی بر یک سود ثابت بوده و مورد قبول اسلام نیست، انتشار اوراق مشارکت برای تأمین مالی یک طرح فیزیکی می‌تواند به عنوان راه‌حل این مشکل در کشورهای اسلامی مورد استفاده قرار بگیرد. با این حال، اگر تأمین مالی به‌منظور خرید یک دارایی یا تأمین نقدینگی یک بنگاه اقتصادی باشد، اوراق مشارکت کاربردی نداشته و صکوک به میان می‌آید. صکوک بیان‌گر مالکیت یک دارایی مشخص است که این دارایی باید از نظر شرعی، مجاز و صحیح باشد. بنابراین، فروش صکوک در بازار ثانوی، فروش مالکیت یک دارایی است. صکوک بهترین شیوه تأمین مالی پروژه‌ها و فعالیت‌های اقتصادی بزرگ است و در شرایطی که درآمدها به هر دلیل کفاف هزینه‌ها را ندهد، دولت یا هر نهاد حقوقی یا شخص حقیقی معتبری می‌تواند از انتشار اوراق مالی اسلامی صکوک استفاده کند. نحوه انتشار اوراق صکوک به این صورت است که در

¹ Jatmiko

جهت مشارکت عموم مردم در طرح‌های عمرانی و تولیدی انتفاعی، این اوراق به تشخیص مراج ذی‌صلاح منتشر شده و با هدف کسب سود در آینده از سوی مردم خریداری می‌شود. انتشار این اوراق بهادار اسلامی از سال ۲۰۰۱ آغاز شده است. در سال ۲۰۲۱ بازار جهانی صکوک به ۷۶۷ میلیارد دلار رسیده است که رشد آن نسبت به سال گذشته، حدود ۱۲/۵ درصد بوده است (IFSB، ۲۰۲۲). صکوک دارای انواع گوناگونی است که با اهداف متفاوتی همچون تأمین مالی پروژه‌ها، تأمین مالی تجاری و غیره استفاده می‌گردد. مهم‌ترین انواع صکوک که در بازارهای جهان اسلام مورد استفاده قرار می‌گیرند، عبارتند از اوراق اجاره، اوراق مرابحه، قرض‌الحسنه، اوراق وقفی، اوراق استصناع، اوراق سلف، اوراق مزارعه، اوراق منفعت، اوراق جعاله، اوراق رهنی، اوراق خرید دین، اوراق مشارکت، اوراق مضاربه، اوراق مساقات (علی‌عصار، ۱۳۹۲).

با توجه به رواج صکوک در راستای تأمین مالی اسلامی در ایران و سایر کشورهای اسلامی، این ابزار می‌تواند روش مؤثری برای تأمین مالی در ایران باشد. هدف اساسی نظام اقتصاد اسلامی، ترویج عدالت و توجه به توزیع عادلانه درآمد و کاهش فقر در جامعه است (رایس^۱، ۱۹۹۹). بر این اساس، می‌توان بیان نمود که نظام مالی اسلامی بر توزیع عادلانه درآمد تمرکز ویژه‌ای دارد و با شناخت انگیزه‌های درونی عرضه‌کنندگان و متقاضیان وجوه و سرمایه، رفتارهای متناسب را اتخاذ می‌نماید (ابراهیمی و باغستانی میبیدی، ۱۳۹۰). در این راستا، حفظ حقوق مالکیت در حوزه نظام اقتصادی یکی از مهم‌ترین گام‌ها به شمار می‌رود. صکوک از طریق حفظ حقوق مالکیت و ممنوعیت ربا و غرر، منجر به مرکزیت دارایی و توزیع عادلانه‌تر منابع می‌گردد.

بر اساس نظریه جاتمیکو و همکاران (۲۰۲۳)، انتشار صکوک می‌تواند از طریق دو کانال مرکزیت دارایی و شمول مالی منجر به بهبود توزیع عادلانه درآمد گردد:

الف) مرکزیت‌زدایی: مهم‌ترین تمایز صکوک با ابزار مالی متعارف، مرکزیت دارایی آن است (الجمال^۲، ۲۰۰۶). در واقع، صکوک به عنوان دارایی دارای پشتوانه و جایگزینی برای اوراق بهادار مبتنی بر دارایی آزاد شناخته می‌شود. بر اساس این ویژگی، صکوک می‌تواند از دو طریق به توزیع مجدد درآمد کمک کند. بر اساس مکانیسم اول، این ویژگی صکوک باعث می‌شود که بازدهی‌ها، مشروط به عملکرد دارایی‌ها باشد و دارایی‌های پایه به عنوان وثیقه تضمین‌کننده قرارداد در نظر گرفته شود. بر اساس مکانیسم دوم، این تضمین در صکوک وجود دارد که تأمین مالی به بخش واقعی اقتصاد در قالب توسعه یا بهبود دارایی یا پروژه جدید منتقل می‌شود. این امر باعث می‌شود که از صکوک به عنوان یک وسیله تأمین مالی صرف جدا شده از اقتصاد واقعی استفاده نشود (میان^۳ و همکاران، ۲۰۲۰). بر این اساس، انتشار صکوک و توسعه در بخش واقعی اقتصاد متضمن این امر است که منافع اجتماعی-اقتصادی می‌تواند به جای این‌که فقط توسط ناشران و سرمایه‌گذاران درک شود، به کل جامعه نسبت داده شود (عبدالسلام^۴ و همکاران، ۲۰۲۱).

ب) شمول مالی: تأثیر انتشار صکوک بر کاهش نابرابری از طریق شمول مالی بدان دلیل است که بخش عمده‌ای از مردم، به دلیل اعتقادات یا ارزش‌های خود، از بازارهای مالی دوری می‌کنند، چرا که اوراق قرضه از منظر شرع اسلام ابزاری ممنوع تلقی می‌شود و منجر به خروج مسلمانان

¹ Rice

² El-Gamal

³ Mian

⁴ Abdelsalam

محافظه‌کار از بازار می‌شود. بنابراین، برای این افراد، صکوک جایگزینی برای اوراق قرضه در نظر گرفته می‌شود. اسمائوی و نچی^۱ (۲۰۱۷) بر این باور است که توسعه صکوک از طریق کاهش اثرات نامطلوب ناشی از دوری خودخواسته مسلمانان محافظه‌کار از بازارهای مالی، شمول مالی را ترویج می‌کند و منجر به افزایش برابری می‌گردد. این امر علاوه بر کشورهای غیرمسلمان در کشورهای اسلامی همچون ایران نیز برقرار است. در واقع در کشور ایران نیز ابزار مالی صکوک مؤثرترین تجربه در جهان اسلام به شمار می‌رود که تحول عظیمی در اسلامی نمودن نظام‌های مالی ایجاد کرده است و به عنوان مسیری برای رسیدن به جامعه ایده‌آل اسلامی شناخته شده است (علی‌عصار، ۱۳۹۲). این امر نشان می‌دهد که در این کشور نیز ابزارهای مالی رایج مانند اوراق قرضه که عنوان اسلامی را با خود ندارند، باعث شده‌اند که برخی مسلمانان محتاط‌تر و محافظه‌کارتر به دلیل عدم اعتماد، تمایلی به خرید و فروش آن‌ها نداشته باشند. بنابراین، صکوک به عنوان یک ابزار مالی اسلامی می‌تواند این افراد را نیز به میدان سرمایه‌گذاری وارد نماید.

در حالت کلی، می‌توان بیان نمود که در رابطه با تأثیر ابزار مالی اسلامی صکوک بر نابرابری درآمدی اختلاف نظر وجود دارد، اما اکثر بررسی‌ها تأثیر مثبت آن بر کاهش نابرابری را تأیید می‌کنند.

ب) تأثیر نابرابری در آمد بر رشد اقتصادی

معضل فقر یکی از پدیده‌های اساسی کشورهای در حال توسعه است که آثار نامطلوب اجتماعی و اقتصادی فراوانی به دنبال دارد. عمده‌ترین دلیل گسترش فقر نیز، نابرابری توزیع درآمد در بین طبقات مختلف جامعه است. بر این اساس می‌توان بیان نمود که دستیابی به رشد و توسعه اقتصادی بستگی به توزیع عادلانه درآمد دارد (حیدری، ۱۴۰۲). بسیاری از محققین و اقتصاددانان بر رابطه بین نابرابری توزیع درآمد و رشد اقتصادی به عنوان یکی از موضوعات چالش‌برانگیزی اقتصادی تمرکز کرده‌اند. بر اساس مطالعه سلمانی و بیژنی (۱۳۹۲) در رابطه با تأثیر نابرابری درآمد بر رشد اقتصادی سه دیدگاه متفاوت وجود دارد. دیدگاه اول این فرضیه را بیان می‌کند که نابرابری درآمد تأثیر مثبتی بر رشد اقتصادی دارد. علت این تأثیر آن است که نابرابری اقتصادی را می‌توان انگیزه‌ای برای افزایش انباشت و سرمایه و رشد اقتصادی در نظر گرفت. رایج‌ترین نظریه مرتبط با این دیدگاه، فرضیه کالدور است که بر اساس آن، افزایش نابرابری اقتصادی باعث افزایش پس‌انداز و به دنبال آن سرمایه‌گذاری می‌گردد، چرا که میل نهایی به پس‌انداز در افراد ثروتمند، بیشتر از فقیران است. بنابراین، توزیع نابرابر جامعه منجر به افزایش رشد اقتصادی می‌گردد. دیدگاه دوم که از فرضیه کوزنتس نشأت می‌گیرد، بر این باور است در مراحل اولیه توسعه، نابرابری اقتصادی از طریق افزایش سرمایه‌گذاری منجر به افزایش رشد اقتصادی می‌گردد. اما در مراحل بعدی، این تأثیر، به دلیل نیاز به سرمایه انسانی، منفی خواهد بود. بر اساس دیدگاه سوم که نظریه‌پردازان و محققان بسیاری بر آن تمرکز کرده‌اند، به رابطه منفی بین نابرابری و رشد اقتصادی اشاره می‌کند و بر این باور است که هرچه جامعه نابرابرتر باشد، رشد اقتصادی آن کمتر خواهد بود. به عنوان مثال، دورلوف^۲ (۱۹۹۴) به این فرضیه اشاره کرده‌اند که در صورتی که توزیع درآمد بصورت ناعادلانه‌ای صورت گیرد، بخش اندکی از جمعیت، حجم بالایی از درآمد جامعه را به خود اختصاص می‌دهند. در این شرایط، از یک

¹ Smaoui and Nechi

² Durlauf

سو، تقاضا در بین این گروه اندک به سرعت به نقطه اشباع می‌رسد، و از سوی دیگر، بخش بزرگی از افراد، به دلیل مشکلات معیشتی ناشی از عدم دریافت درآمد کافی، حجم بسیار پایینی از تقاضا خواهند داشت. بنابراین، تنها حجم کوچکی از جامعه که دارای درآمد متوسط هستند، حجم بالایی از تقاضا را به خود اختصاص خواهند داد. بر این اساس، می‌توان بیان نمود که توزیع نابرابر درآمد منجر به کاهش تقاضای مؤثر و به دنبال آن کاهش رشد اقتصادی در کشور می‌شود (زمردیان و همکاران، ۱۳۹۹). همچنین، پرسون و تبیلینی^۱ (۱۹۹۴) در مدل تعادل اقتصادی-سیاسی خود به این فرضیه اشاره کرده‌اند که افزایش نابرابری درآمد باعث افزایش فشارهای مالیاتی برای شکل‌گیری توزیع مجدد درآمد شده و انگیزه و توانایی سرمایه‌گذاری را کاهش می‌دهد. این امر منجر به کاهش رشد اقتصادی می‌شود. علاوه بر این آقیون^۲ و همکاران (۱۹۹۹) نیز بر این باورند که نابرابری از طریق افزایش بی‌ثباتی و افزایش نااطمینانی، باعث کاهش رشد اقتصادی می‌شود. علاوه بر مطالعات نظری، بسیاری از مطالعات تجربی همچون منتظری شورکچالی و زاهد غروی (۱۴۰۱)، خالصی و پیرایی (۱۳۹۵)، جیحون تبار و مداح (۱۴۰۳)، لئونو و والگانگ^۳ (۲۰۰۳)، پانزرا و پستیگلیون^۴ (۲۰۲۱) و سیگیس و دیلیوس^۵ (۲۰۱۹) نیز به وجود رابطه معنی‌دار بین نابرابری اقتصادی و رشد اقتصادی اشاره نموده‌اند.

ج) تأثیر سایر عوامل بر رشد اقتصادی

هر کشوری برای بهبود شاخص‌های توسعه از قبیل بهداشت، آموزش، و فرهنگ، نیاز به افزایش درآمد خود دارد. بر این اساس، با توجه به اهمیت ویژه رشد اقتصادی، محققان حوزه اقتصاد از دیرباز به تبیین مدل‌های مختلف رشد اقتصادی پرداخته‌اند. الگوی رشد سولو^۶ (۱۹۵۶)، یکی از رایج‌ترین و پرکاربردترین مدل‌ها در این زمینه به شمار می‌رود. بر اساس این مدل، نرخ رشد اقتصادی تابعی از متغیرهای نیروی کار و سرمایه می‌باشد. موج مدل‌های رشد درونزا توسط رومر^۷ (۱۹۸۶) ایجاد شده و سپس توسط مطالعاتی همچون لوکاس^۸ (۱۹۸۸) و بارو^۹ (۱۹۹۹) ادامه یافته است. بنابراین، این الگوها را می‌توان الگوی توسعه‌یافته‌ای از مدل رشد سولو در نظر گرفت. در این مدل‌ها، سرمایه فیزیکی، تنها نوع سرمایه نیست و سرمایه انسانی و گسترش دانش نیز به عنوان نوع مهم‌تری از سرمایه، وارد مدل می‌گردند (آقایی و همکاران، ۱۳۹۲). علت وارد کردن سرمایه انسانی به عنوان عامل رشد اقتصادی این است که سرمایه انسانی باعث افزایش بهره‌وری و در نتیجه افزایش ظرفیت تولید افراد می‌شود و به رشد اقتصادی کمک می‌کند. بر این اساس، حالت الگوی رشد درونزای رومر با وارد کردن سرمایه انسانی، بصورت زیر تعریف می‌شود:

$$Y(t) = K(t)^{\alpha} [A(t)H(t)]^{1-\alpha} \quad (۱)$$

^۱ Persson and Tabellini

^۲ Aghion

^۳ Leoni and Wolfgang

^۴ Panzera and Postiglione

^۵ Ciegis and Dilius

^۶ Solow

^۷ Romer

^۸ Lucas

^۹ Barro

در اینجا A, K, Y و H به ترتیب تولید، سرمایه فیزیکی، نیروی کار مؤثر و خدمات مولد ارائه شده توسط کارگران است. لوکاس (۱۹۸۸) نیز تابع تولید را به صورت معادله (۲) تعدیل نموده است:

$$Y = AK^\alpha H^{1-\alpha} \quad (2)$$

در اینجا، A, K, Y و H به ترتیب تولید، سرمایه فیزیکی، سرمایه انسانی و پیشرفت فنی را نشان می‌دهد. بنابراین، با توجه به مباحث نظری مطرح شده، انتظار می‌رود که علاوه بر نابرابری و نقش غیرمستقیم ابزار تأمین مالی اسلامی، رشد اقتصادی از سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی نیز تأثیر بپذیرد.

علاوه بر آنچه ذکر شد، با توجه به مطالعات نظری و تجربی پیشین، می‌توان بیان نمود که باز بودن تجاری نیز نقش قابل ملاحظه‌ای در رشد اقتصادی دارد. بارو و سالای مارتین^۱ (۱۹۹۷) اظهار می‌دارند که تجارت بین‌المللی از طریق افزایش دسترسی به کالاها و خدمات، بهبود کارایی در تخصیص منابع، و ارتقای دانش و تکنولوژی و در نتیجه بهبود بهره‌وری عوامل تولید منجر به افزایش رشد اقتصادی گردد. اقتصاددانان کلاسیک همچون آدام اسمیت و دیوید ریکاردو نیز به تأثیر اقتصادی مثبت باز بودن تجارت اشاره کرده‌اند. آدام اسمیت از طریق نظریه مزیت مطلق و دیوید ریکاردو از طریق نظریه مزیت نسبی استدلال می‌کنند که اگر کشوری اقدام به تولید و صادرات کالاها نماید که در آن مزیت مطلق و یا نسبی دارد. این کشور در تولید کالاها مذکور که هزینه نسبی تولید کمتر دارد، تخصص می‌یابد و مقیاس تولید آن را افزایش می‌دهد. این امر منجر به افزایش بهره‌وری و صادرات و در نتیجه افزایش رشد اقتصادی می‌گردد. به دنبال این نظریه، اقتصاددانانی همچون کروگر^۲ (۱۹۷۸) و باگواتی^۳ (۱۹۷۸) نیز استدلال‌های مشابهی را تبیین نموده‌اند. علاوه بر این، بر اساس مدل‌های رشد درون‌زای جدید، کشوری که تجارت بین‌المللی بیشتری دارد، توانایی بیشتری برای بهره‌گیری از تکنولوژی کشورهای توسعه‌یافته دارد و بنابراین، امکان دستیابی به رشد اقتصادی بالاتری خواهد داشت (رومر^۴، ۱۹۹۴). گروسمن و هلپمن^۵ (۱۹۹۱) نیز با اشاره به رفتار حدکثرسازی سود کارآفرینان به عنوان تصمیم‌گیرندگان مؤثر بلندمدت و مهم‌ترین سرمایه‌گذاران تحقیق و توسعه، به کسب شرایط انحصاری از طریق محصولات نوآورانه و سرریز مزایا به سایر بخش‌ها اشاره می‌کنند. در واقع، تولید و صادرات کالاها قابل مشاهده در جامعه پژوهشی، تبادل ایده‌های نامشهود را نیز تسهیل می‌کند.

پیشینه تجربی

الف) مطالعات داخلی

¹ Barro and Sala-i-Martin

² Krueger

³ Bhagwati

⁴ Romer

⁵ Grossman and Helpman

جیحون تبار و مداح (۱۴۰۳) به بررسی عوامل مؤثر بر رشد اقتصادی در استان‌های ایران با تأکید بر نقش مخارج دولت، نابرابری درآمد و پرداخت‌های اعطایی دولت در سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۰۰ پرداختند و با به‌کارگیری مدل اقتصادسنجی داده‌های تابلویی پویای گشتاورهای تعمیم-یافته دریافتند که درآمدهای حاصل از مالیات و گرانت اثر مثبت و معنی‌داری بر رشد اقتصادی استان‌ها دارد و نابرابری درآمد اثر منفی و معنی‌داری بر رشد اقتصادی دارد.

حیدری (۱۴۰۲) با استفاده از ریزداده‌های طرح درآمد-هزینه مرک آمار ایران، به بررسی رابطه رشد اقتصادی و نابرابری درآمدی در استان هرمزگان در قالب برنامه‌های توسعه اقتصادی پرداخته است. این مطالعه با به‌کارگیری روش حداقل مربعات معمولی (OLS) و تحلیل واریانس رگرسیونی، دریافته است که نابرابری و فقر در مناطق شهری کمتر از مناطق روستایی است. همچنین، نابرابری و فقر در مناطق شهری استان هرمزگان به ترتیب ۰/۰۴۹ واحد کمتر و ۰/۰۴۵ واحد بیشتر از مناطق شهری کل کشور است. در رابطه با مناطق روستایی نیز این نتیجه به دست آمده است که نابرابری و فقر در استان هرمزگان به ترتیب ۰/۰۳۱ واحد کمتر و ۰/۰۶۸ واحد بیشتر از مناطق روستایی کل کشور است.

منصوری و همکاران (۱۴۰۲) تأثیر ابعاد توسعه مالی بر توزیع درآمد را با استفاده از داده‌های بورس اوراق بهادار تهران در سال‌های ۱۳۸۹ تا ۱۳۹۷ بررسی نموده و با استفاده از رویکرد EGLS به این نتیجه رسیدند که نسبت اعتبارات خصوصی به تولید، تسهیلات اعطایی به بخش خصوصی و تعداد کارگاه‌های صنعتی با مالکیت خصوصی تأثیر مثبت بر ضریب جینی داشته و متغیرهای نسبت ارزش معاملات بورس به تولید، نرخ بهره بلندمدت و تغییرات نوسانات قیمت سهام شرکت‌های منتخب تأثیر منفی داشته است. علاوه بر این، بر اساس نتایج این مطالعه، متغیرهای نسبت بودجه استان به تولید و تورم نیز موجب افزایش نابرابری درآمدی شده و نسبت مجموع صادرات و واردات به تولید و فاصله سرانه تا مرکز باعث کاهش نابرابری درآمدی می‌شود.

گودرزی فراهانی و محبوبی متین (۱۴۰۱) تأثیر ابزارهای مالی اسلامی بر بروز چرخه‌های تجاری در ایران را در سال‌های ۱۳۷۳ تا ۱۳۹۹ بررسی نمودند. مطالعه مذکور با استفاده از الگوی خودرگرسیون برداری ساختاری به این نتیجه رسیده است که نوسانات طرف عرضه اوراق مشارکت که به عنوان ابزار سیاست پولی بوده و ابزار تأمین مالی اسلامی به شمار می‌رود، باعث شده است که چرخه‌های تجاری چندان تعدیل نگردد. علاوه بر این، مطالعه مذکور نشان داده است که مهمترین متغیرهای اثرگذار بر چرخه‌های تجاری عبارتند از کسری بودجه، رابطه مبادله و قیمت. با این حال، اوراق مشارکت به عنوان ابزار سیاستی ضد چرخه‌ای عمل نمی‌کند.

زمردیان و همکاران (۱۳۹۹) با استفاده از آمار اقتصاد ایران در بین سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۵ به بررسی اثرات متقابل نابرابری درآمد، اشتغال و رشد اقتصادی پرداخته‌اند و با بهره‌گیری از روش برداری خودرگرسیونی (VAR) به این نتیجه رسیده‌اند که بین نابرابری درآمد و رشد اقتصادی اثرات مثبت وجود دارد. همچنین بین اثرات متقابل اشتغال و رشد اقتصادی رابطه معناداری وجود ندارد.

آذربایجانی و همکاران (۱۳۹۸) با استفاده از آمار و اطلاعات مربوط به ۴۱ کشور عضو کنفرانس اسلامی در دوره زمانی ۲۰۱۵-۲۰۰۳ و با به‌کارگیری رویکرد اقتصادسنجی داده‌های تابلویی با اثرات ثابت به بررسی اثر توسعه مالی بر سطح فقر پرداخته و دریافتند که توسعه مالی رابطه U معکوس با سطح فقر دارد و بیشتر کشورهای مورد بررسی در قسمت صعودی این منحنی قرار دارند. علاوه بر این، بر اساس نتایج مطالعه مذکور، تأثیرگذاری

مؤثرتر توسعه مالی بر کاهش فقر در میان کشورهای دارای سطح درآمد بالا و متوسط و همچنین کشورهای دارای حاکمیت قانونی قوی‌تر، بیشتر است.

نجف‌پور و همکاران (۱۳۹۸) نقش صکوک در رشد اقتصادی کشورهای خاورمیانه در سال‌های ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۵ را بررسی نموده و با استفاده از آمار کشورهای ایران، عربستان، کویت، قطر، عمان، بحرین، و امارات و با بهره‌گیری از روش اقتصادسنجی داده‌های تابلویی با اثرات ثابت، دریافتند که صکوک تأثیر مثبت و معناداری بر رشد اقتصادی دارد. علاوه بر این، بر اساس نتایج مطالعه مذکور، مخارج دولت و سرمایه‌گذاری اثر منفی و بی‌معنا بر رشد اقتصادی دارد.

فاضلی و همکاران (۱۳۹۶) با استفاده از روش اقتصادسنجی داده‌های تابلویی با اثرات ثابت، تأثیر تأمین مالی اسلامی صکوک بر بازار کشورهای منتخب خاورمیانه در دوره زمانی ۱۰۱۰ تا ۲۰۱۵ را بررسی نموده و دریافتند که صکوک تأثیر مثبت و معنی‌داری بر رشد اقتصادی بازار کسب و کار در کشورهای مورد مطالعه دارد. این مطالعه همچنین دریافته است که مخارج دولت و سرمایه‌گذاری تأثیر منفی و معنی‌داری بر رشد اقتصادی بازار کسب و کار در کشورهای تحت بررسی دارند.

سلمانی و بیژنی (۱۳۹۲) به بررسی تأثیر نابرابری درآمد بر رشد اقتصادی با تمرکز بر نقش باز بودن تجاری در این رابطه در ایران در دوره زمانی ۱۳۴۷ تا ۱۳۸۵ پرداختند. مطالعه مذکور با استفاده از روش خودرگرسیون با وقفه‌های توزیع‌شده (ARDL) به این نتیجه رسیدند که نابرابری درآمد در بلندمدت دارای تأثیر منفی و معنی‌دار بر رشد اقتصادی ایران است و افزایش درجه باز بودن تجاری باعث کاهش اثر منفی نابرابری درآمد بر رشد اقتصادی می‌گردد.

ب) مطالعات خارجی

جاتمیکو و همکاران (۲۰۲۳) با بکارگیری روش اقتصادسنجی رگرسیون کسری دو مرحله‌ای و با استفاده از آمار و اطلاعات مربوط به ۲۲ کشور اسلامی در دوره زمانی ۱۹۹۵ تا ۲۰۱۹ به بررسی ارتباط بین توسعه صکوک و نابرابری درآمد پرداخته و دریافتند که انتشار صکوک منجر به افزایش نابرابری می‌گردد. مطالعه مذکور این نتیجه را به این واقعیت نسبت داده است که در طراحی صکوک، اصطکاک بازار نادیده گرفته می‌شود. همچنین، بر اساس نتایج این مطالعه، تقویت حقوق مالکیت با کاهش اثرات سوء ریسک‌پذیری بیش از حد (به عنوان مثال، غرر) و هزینه‌های نمایندگی بدهی (به عنوان مثال، ربا) می‌تواند نقش صکوک را در توسعه اجتماعی-اقتصادی بهبود بخشد.

عبدالله عثمان^۱ و همکاران (۲۰۲۱) با بکارگیری آزمون کرانه و مدل ARDL بر اساس داده‌های فصلی سه ماهه اول ۲۰۱۴ تا سه ماهه اول ۲۰۱۹ مالزی به بررسی تأثیر بلندمدت و کوتاه‌مدت ابزار مالی اسلامی بر برابری درآمد و توزیع ثروت پرداخته و دریافتند که اجرای قراردادهای تأمین مالی مبتنی بر شریعت در صنعت بانکداری اسلامی با استفاده از قراردادهای تأمین مالی مرابحه، مضاربه، استصناع، بیع بالثمن عاجل و سایر قراردادهای تأمین مالی (یعنی اجاره آینده) منجر به افزایش برابری درآمد و توزیع ثروت عادلانه می‌شو، اما شیوه‌های قرارداد تأمین مالی مبتنی بر مشارکت و اجاره کمکی به بهبود توزیع درآمد و ثروت نمی‌کند.

¹ Abdullah Othman

المعدنی^۱ و همکان (۲۰۲۰) با استفاده از مصاحبه نیمه ساختاریافته با خبرگان و روش تحلیل کیفی، به بررسی انطباق صکوک با مقاصد شریعت در رابطه با توسعه و رفاه انسانی پرداختند. نتایج این مطالعه حاکی از آن است که صکوک بطور مثبت به حفظ مال و ثروت کمک می‌کند و نشان‌دهنده رابطه مستقیم بین جابه‌جایی ثروت در بین طبقات و انطباق با مقاصد شریعت است. بنابراین، سرمایه‌گذاری‌های انجام شده در صکوک به نفع همه افراد جامعه، نهادها و کل کشور برای دستیابی به رفاه انسانی و توسعه پایدار است.

لدهم^۲ (۲۰۲۰) تأثیر ابزار تأمین مالی اسلامی صکوک بر رشد اقتصادی را با استفاده از آمار و اطلاعات کشورهای آسیای جنوب شرقی از جمله مالزی، اندونزی و برونئی در دوره زمانی ۲۰۱۳ تا ۲۰۱۹ بررسی نموده است. مطالعه مذکور با بکارگیری روش اقتصادی سنجی پویای گشتاورهای تعمیم‌یافته (GMM) به این نتیجه رسیده است که ابزار تأمین مالی اسلامی صکوک منجر به افزایش رشد اقتصادی می‌گردد. این نتیجه نشان‌دهنده نقش حائز اهمیت بازارهای مالی اسلامی در رشد و توسعه اقتصادی کشورهای مورد بررسی می‌باشد.

ستیانینگسیه و ویدیاستوتی^۳ (۲۰۲۰) با بهره‌گیری از روش اقتصادسنجی تصحیح خطای برداری (VECM) به ارزیابی اثرات کوتاه مدت و بلندمدت صکوک، سرمایه‌گذاری داخلی، سرمایه‌گذاری خارجی و نرخ تورم بر رشد اقتصادی اندونزی پرداختند. مطالعه مذکور با استفاده از آمار و اطلاعات مربوط به اندونزی در دوره زمانی ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۹ دریافتند که صکوک نقش منفی ناچیزی در رشد اقتصادی در کوتاه مدت و نقش مثبت قابل توجهی در رشد اقتصادی در بلندمدت دارد. علاوه بر این، سرمایه‌گذاری داخلی در کوتاه‌مدت و بلندمدت منجر به افزایش رشد اقتصادی می‌گردد. نرخ تورم نیز اثر منفی و بی‌معنی بر رشد اقتصادی اندونزی در کوتاه‌مدت و بلندمدت دارد.

اچابی^۴ و همکاران (۲۰۱۸) با بکارگیری داده‌های مربوط به کشورهای شورای همکاری خلیج فارس شامل عربستان سعودی، امارات، قطر، بحرین و کویت در دوره زمانی ۲۰۱۲-۲۰۰۵ و با استفاده از آزمون عدم علیت گرنجر به بررسی تجربی اثر علی ابزار تأمین مالی اسلامی صکوک بر شاخص‌های مختلف رشد اقتصادی پرداختند. نتایج این مطالعه حاکی از آن است که ابزار تأمین مالی صکوک هیچ‌گونه تأثیری بر رشد اقتصادی کشورهای شورای همکاری خلیج فارس ندارد.

مالیکو^۵ (۲۰۱۷) با استفاده از داده‌های دوره زمانی ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۱ با بکارگیری تحلیل چند متغیره و آزمون t به بررسی اثر صدور ابزار مالی صکوک بر توسعه اقتصادی در مالزی و عربستان پرداخته است. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که تفاوت معنی‌داری در برخی شاخص‌های رفاه اقتصادی (GDP سرانه و بدهی سرانه دولت)، دولتی (ذخایر بین‌المللی)، و رفاه اجتماعی (شاخص توسعه انسانی) مالزی قبل و بعد از صدور صکوک برای پروژه‌های زیربنایی وجود دارد. همچنین تفاوت معنی‌داری در شاخص‌های اقتصادی (GDP سرانه، بدهی سرانه دولت)، مالی (ذخایر بین‌المللی) و رفاه اجتماعی (شاخص توسعه انسانی) عربستان قبل و بعد از صدور صکوک وجود دارد.

¹ Al-Madan

² Ledhem

³ Setianingsih and Widyastuti

⁴ Echchabi

⁵ Malikov

میتسالیاندیتو^۱ و همکاران (۲۰۱۷) با بهره‌گیری از روش اقتصادسنجی خودرگرسیون برداری (VAR) و توابع واکنش آنی و تجزیه واریانس به بررسی نقش بازار صکوک در اقتصاد کشور اندونزی در دوره زمانی ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۶ پرداختند. نتایج مطالعه مذکور حاکی از آن است که در مجموع بازار صکوک تأثیر مثبت و معنی‌داری بر تولید ناخالص داخلی اندونزی دارد.

می‌توان بیان نمود که تاکنون، مطالعات داخلی و خارجی متعددی به بررسی نقش ابزارهای تأمین مالی در رابطه بین متغیرهای اقتصادی پرداخته‌اند. اما از آنجایی که در بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته ابزار مالی اسلامی کاربرد ندارد، بنابراین مطالعات بسیار کمی در زمینه این نوع ابزار مالی صورت گرفته است. علاوه بر این، مطالعات بسیاری نیز به تبیین تأثیر نابرابری بر رشد اقتصادی پرداخته‌اند. با این حال، می‌توان گفت که وجه تمایز این مطالعه با مطالعات پیشین این است که اولاً، بر اساس اطلاعات محقق، پژوهشی یافت نشده است که به بررسی همزمان تأثیر مستقیم و غیرمستقیم (از طریق کانال انتشار صکوک) نابرابری بر اقتصاد صورت گرفته باشد. علاوه بر این، می‌توان ادعا کرد که هیچ مطالعه داخلی وجود ندارد که به بررسی نقش ابزار مالی اسلامی در رابطه بین نابرابری و رشد اقتصادی در سطح استانی و با استفاده از داده‌های تابلویی و به‌کارگیری روش ARDL پانل بپردازد.

۴. روش‌شناسی پژوهش

مطالعه حاضر با استفاده از مدل خودرگرسیونی با وقفه توزیعی (ARDL) داده‌های پانلی به ارزیابی نقش صکوک در رابطه بین نابرابری درآمد و رشد اقتصادی در استان‌های ایران در دوره زمانی ۱۳۸۷ تا ۱۴۰۱ می‌پردازد. مدل مورد استفاده در این مطالعه الگوی بهبود یافته‌ای از لوکاس (۱۹۸۸) با تعدیلی بر اساس مطالعه جاتمیکو و همکاران (۲۰۲۳) مبنی بر تأثیر ابزار تأمین مالی اسلامی صکوک بر نابرابری درآمد و نیز تکمیل آن بر اساس مطالعاتی همچون سلمانی و بیژنی (۱۳۹۲) مبتنی بر تأثیر نابرابری بر رشد اقتصادی می‌باشد. الگوی رشد مورد بررسی در مطالعه حاضر را می‌توان به صورت معادله (۳) تصریح نمود.

$$GR_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 INEQ_{it} + \beta_2 SUKIN_{it} + \beta_3 CAP_{it} + \beta_4 HUM_{it} + \beta_5 OP_{it} \quad (3)$$

در اینجا GR_{it} نشان‌دهنده رشد اقتصادی است که با درصد رشد تولید ناخالص داخلی نسبت به سال گذشته محاسبه می‌گردد. $INEQ_{it}$ نیز نشان‌دهنده نابرابری درآمد استان‌ها می‌باشد که با ضریب جینی محاسبه می‌گردد. $SUKIN_{it}$ حاصلضرب لگاریتم انتشار صکوک در ضریب جینی می‌باشد. CAP_{it} و HUM_{it} نیز به ترتیب سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی می‌باشند که با لگاریتم تشکیل سرمایه و لگاریتم تعداد ثبت نام مقاطع مختلف محاسبه می‌گردد. همچنین OP_{it} نشان‌دهنده باز بودن تجاری می‌باشد که از طریق مجموع نسبت صادرات و واردات به کل تولید ناخالص داخلی محاسبه می‌گردد.

این مطالعه برای برآورد مدل مورد نظر، از روش خودرگرسیون با وقفه‌های توزیعی (ARDL) داده‌های پانلی استفاده می‌کند. این روش با توجه به ویژگی‌های متمایز آن، یکی از رایج‌ترین مدل‌های داده‌های تابلویی می‌باشد. یکی از این ویژگی‌ها آن است که به متغیرها این امکان را می‌دهد برخی از مرتبه $I(0)$ و برخی دیگر از مرتبه $I(1)$ باشند. روش ARDL دارای سه برآوردگر متفاوت است که عبارتند از:

¹ Mitsaliyandito

الف) برآوردگر میانگین گروهی^۱ (MG): این تکنیک توسط پسران و اسمیت^۲ (۱۹۹۵) معرفی شده است و در آن، برای هر گروه یک رگرسیون جداگانه تخمین زده می‌شود و سپس میانگین ضرایب، به عنوان ضریب بلندمدت نهایی ارائه می‌گردد. در واقع در این روش، عرض از مبدأ، ضرایب برآوردی، و خطای معیار، مقطع به مقطع، متفاوت است.

ب) برآوردگر اثرات ثابت پویا^۳ (DFE): این تکنیک توسط پسران و همکاران (۱۹۹۹) معرفی شده است و در آن، فرض همگنی وجود دارد. این بدان معنی است که همه ضرایب کوتاه‌مدت و بلندمدت برای هر مقطع به‌طور جداگانه برآورد می‌شود و میانگین برآوردهای مقاطع در نظر گرفته می‌شود. برآوردگر DFE سرعت تعدیل کمی دارد و ضرایب کوتاه‌مدت آن، همگن است. (بالتاجی و کائو^۴، ۲۰۰۱).

ج) برآوردگر میانگین گروهی تلفیقی^۵ (PMG): این تخمین‌زن یک روش بینابین به شمار می‌رود و توسط پسران و همکاران (۱۹۹۹) معرفی شده است. در واقع، تکنیک PMG هم مانند روش MG عرض از مبدأ و ضرایب کوتاه‌مدت در بین مقاطع را مختلف در نظر می‌گیرد و هم مانند روش DFE ضرایب بلندمدت را در بین مقاطع، یکسان در نظر می‌گیرد. روش PMG برآوردگر کاراتری نسبت به روش MG است و این امکان را فراهم می‌کند که عرض از مبدأ، ضرایب کوتاه‌مدت و واریانس خطا در بین کشورها ناهمگن، اما ضرایب بلندمدت همگن باشد (علیزاده و گل‌خندان، ۱۳۹۶). شایان ذکر است که بر اساس مطالعات پیشین مانند جلیلی و سلمانی بیشک (۱۳۹۷)، در روش MG و PMG، زمانی که زمان و مقاطع کوچک نباشند، تخمین سازگار بوده و مشکل تورش وجود نخواهد داشت. بنابراین، با توجه به این که در مطالعه حاضر، تعداد نمونه و همچنین تعداد سال‌های مورد بررسی به اندازه کافی بزرگ هستند، می‌توان بیان نمود که مشکل احتمالی تورش‌دار بودن و سازگار نبودن تخمین رفع می‌گردد.

بر اساس آنچه بیان شد و با توجه به وجود سه برآوردگر مختلف، مطالعه حاضر برای انتخاب تخمین‌زن مناسب در استفاده از رویکرد ARDL داده‌های تابلویی، از آزمون هاسمن برای انتخاب بین سه تکنیک موجود، استفاده می‌کند.

یافته‌های پژوهش

با توجه به هدف اصلی پژوهش حاضر، تخمین بلندمدت و کوتاه‌مدت معرفی شده در بخش روش تحقیق، با استفاده از رویکرد خودرگرسیون با وقفه‌های گسترده (ARDL) برای داده‌های تابلویی انجام می‌گیرد. در این روش، قبل از برآورد مدل، ابتدا بررسی ریشه واحد متغیرها انجام می‌گیرد. در مطالعه حاضر برای بررسی ریشه واحد، از آزمون ایم، پسران و شین^۶ (۱۹۹۷) (IPS) استفاده می‌گردد. نتایج این آزمون در جدول (۱) گزارش شده است. مشاهده می‌گردد که با توجه به رد فرضیه صفر، همه متغیرهای مورد استفاده در سطح، ایستا و از مرتبه $I(0)$ هستند. بنابراین، می‌توان بیان نمود که با توجه به این که هیچ متغیری بالاتر از $I(1)$ نمی‌باشد، استفاده از رویکرد ARDL مناسب می‌باشد.

¹ Mean Group

² Pesaran and Smith

³ Dynamic Fixed Effects

⁴ Baltagi and Kao

⁵ Pooled Mean Group

⁶ Im, Pesaran, and Shin

جدول (۱): آزمون ریشه واحد متغیرها

نام متغیر	آماره آزمون ریشه واحد (Z)	P-Value
رشد اقتصادی (GR)	-۵/۵۹۱۰	۰/۰۰۰۰
نابرابری درآمد (INEQ)	-۵/۷۳۴۸	۰/۰۰۰۰
حاصلضرب انتشار صکوک و نابرابری درآمد (SUKIN)	-۲/۷۹۵۵	۰/۰۰۲۶
آموزش (HUM)	-۴/۶۶۰۲	۰/۰۰۰۰
تشکیل سرمایه (CAP)	-۶/۸۸۰۸	۰/۰۰۰۰
باز بودن تجاری (OP)	-۲/۷۹۲۵	۰/۰۰۲۶

منبع: یافته‌های تحقیق

گام دوم، انجام آزمون هاسمن برای انتخاب مدل مناسب از بین سه روش میانگین گروه‌ها (MG)، میانگین گروه‌های تلفیقی (PMG)، و اثرات ثابت پویا (DFE) می‌باشد. نتایج این آزمون در جدول (۲) قابل مشاهده است. با توجه به عدم رد فرضیه صفر در هر دو آزمون، می‌توان بیان نمود که استفاده از روش PMG نسبت به مدل‌های MG و DFE کارآمدتر است.

جدول (۲): نتایج انتخاب مدل مناسب

آزمون هاسمن	انتخاب بین MG و PMG	انتخاب بین PMG و DFE
مقدار آماره کای دو	۰/۰۹	۰/۹۹
P-Value	۰/۹۹۳۱	۰/۶۰۸۲

منبع: یافته‌های تحقیق

قبل از برآورد مدل، برای اطمینان از وجود رابطه بلندمدت و بررسی همجمعی در داده‌های مورد استفاده، از آزمون کائو (۱۹۹۹) استفاده می‌گردد. این آزمون بر اساس آزمون باقیمانده‌های رگرسیون بوده و مشابه اجرای آزمون انگل-گرنجر در داده‌های سری زمانی می‌باشد. نتایج آزمون کائو در جدول (۳) گزارش شده است. با توجه به رد فرضیه صفر مبنی بر عدم وجود هم‌جمعی، مشاهده می‌گردد که همه آماره‌های محاسبه شده در این آزمون وجود هم‌جمعی را تأیید می‌کنند.

جدول (۳): نتایج آزمون هم‌جمعی

نام آماره	آماره آزمون	P-Value
دیکي فولر تعدیل‌شده	-۶/۹۵۸۲	۰/۰۰۰۰
دیکي فولر	-۹/۹۶۴۵	۰/۰۰۰۰
دیکي فولر تعمیم‌یافته	-۵/۱۱۵۰	۰/۰۰۰۰
دیکي فولر تعمیم‌یافته تعدیل‌نشده	-۱۳/۷۱-۶	۰/۰۰۰۰
دیکي فولر تعدیل‌نشده	-۱۲/۱۰۵۲	۰/۰۰۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق

همانطور که قبلاً ذکر شده است، هدف اساسی مطالعه حاضر بررسی تأثیر انتشار ابزار تأمین مالی اسلامی صکوک بر رابطه بین نابرابری درآمد و رشد اقتصادی است. نتایج مربوط به تخمین کوتاه‌مدت با روش PMG و ضریب تعدیل کوتاه‌مدت در جدول (۴) گزارش شده است. همچنین، نتایج مربوط به دوره بلندمدت در جدول (۵) گزارش شده است.

جدول (۴): نتایج تخمین کوتاه‌مدت رشد اقتصادی

متغیرها	ضریب	P-Value
نابرابری درآمد (INEQ)	-۰/۴۶۴	۰/۰۰۱
حاصلضرب انتشار صکوک و نابرابری درآمد (SUKIN)	-۰/۰۴۹	۰/۰۰۰
آموزش (HUM)	۰/۰۵۷	۰/۰۰۰
تشکیل سرمایه (CAP)	۰/۱۷۰	۰/۰۳۹
باز بودن تجاری (OP)	۰/۲۱۸	۰/۰۵۱
عرض از مبدأ	-۱/۹۸۵	۰/۰۴۷
عبارت تصحیح خطا (Error Correction Term)	-۰/۸۵۷	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق

جدول (۵): نتایج تخمین بلندمدت رشد اقتصادی

متغیرها	ضریب	P-Value
نابرابری درآمد (INEQ)	-۰/۵۴۱	۰/۰۰۲
حاصلضرب انتشار صکوک و نابرابری درآمد (SUKIN)	-۰/۰۵۷	۰/۰۰۰
آموزش (HUM)	۰/۰۶۶	۰/۰۰۰
تشکیل سرمایه (CAP)	۰/۱۹۸	۰/۰۴۴
باز بودن تجاری (OP)	۰/۲۵۵	۰/۰۵۱

منبع: یافته‌های تحقیق

با توجه به جدول (۴) مشاهده می‌شود که هم در بلندمدت و هم در کوتاه‌مدت، در سطح معنی‌داری ۰/۱۰، همه ضرایب مربوط به متغیرهای مستقل در این مدل معنی‌دار می‌باشند. در سطح معنی‌داری ۰/۰۵ نیز همه متغیرها به جز شاخص باز بودن تجاری معنی‌دار می‌باشند. مشاهده می‌گردد که نابرابری اقتصادی تأثیر منفی و معنی‌داری بر رشد اقتصادی دارد. این بدان معنی است که هر چه نابرابری اقتصادی افزایش یابد، رشد اقتصادی بطور معنی‌داری کاهش می‌یابد. رابطه منفی بین نابرابری و رشد اقتصادی با مطالعاتی همچون خالصی و پیرایی (۱۳۹۵) و جیحون تبار و مداح (۱۴۰۳) سازگار است. علاوه بر این، سرمایه فیزیکی (تشکیل سرمایه) تأثیر مثبت و معنی‌داری بر رشد اقتصادی دارند. این رابطه، همسو با مدل‌های رایج رشد اقتصادی بوده و منطبق بر بسیاری از مطالعات نظری و تجربی پیشین از جمله سولو (۱۹۵۶)، لوکاس (۱۹۸۸)، و بارو (۱۹۹۹)

می‌باشد. متغیر سرمایه انسانی (آموزش) نیز تأثیر مثبت و معنی‌داری بر رشد اقتصادی دارد. این نتیجه مطالعاتی از قبیل لوکاس (۱۹۸۸) و بارو (۱۹۹۹) را که معتقد به تأثیر سرمایه انسانی بر رشد اقتصادی می‌باشند، تأیید می‌کند. متغیر درجه باز بودن تجاری نیز رابطه مثبتی با رشد اقتصادی استان‌ها دارد. این رابطه در سطح معنی‌داری ۰/۱۰ معنی‌دار است. بنابراین می‌توان گفت که هر چه تجارت بین‌المللی یک استان بیشتر باشد، رشد اقتصادی آن استان بیشتر است. این نتیجه نیز سازگار با دیدگاه اقتصاددانان کلاسیک از قبیل آدام اسمیت و دیوید ریکاردو و همچنین مطالعاتی همچون کروگر (۱۹۷۸) و باگواتی (۱۹۷۸) می‌باشد.

در رابطه با نقش غیرمستقیم ابزار تأمین مالی اسلامی صکوک از طریق نابرابری درآمد، مشاهده می‌گردد که افزایش انتشار صکوک باعث شده است که تأثیر نابرابری بر رشد اقتصادی افزایش یابد. این بدان معنی است که در شرایطی که انتشار صکوک افزایش می‌یابد، کاهش نابرابری منجر به افزایش بیشتر در رشد اقتصادی می‌گردد. در واقع، هرچه انتشار صکوک، بیشتر باشد، نابرابری استان‌های کشور کمک بیشتری به ارتقای رشد اقتصادی استان‌ها می‌کند. بنابراین در راستای این هدف که سیاست‌های توزیع درآمد استانی و هر گونه اقدامات منجر به کاهش نابرابری، تأثیر بیشتری بر بهبود وضعیت اقتصادی استان نماید، افزایش انتشار صکوک می‌تواند اقدام مناسبی باشد. این نتیجه منطبق بر مطالعاتی همچون جاتمیکو و همکاران (۲۰۲۳) می‌باشد.

با توجه به نتایج مطالعه حاضر، ضریب تعدیل کوتاه‌مدت برابر ۰/۸۴- می‌باشد. این بدان معنی است که در هر دوره ۰/۸۴ درصد از اختلاف مقدار بلندمدت و کوتاه‌مدت، تعدیل می‌گردد. با توجه به این که این ضریب منفی بوده و مقدار قدرمطلق آن کمتر از یک می‌باشد، می‌توان بیان نمود که روش و برآوردگر انتخاب شده برای تخمین مدل، روش مناسبی بوده است.

خلاصه و نتیجه‌گیری

در دهه‌های اخیر، رشد و توسعه اقتصادی به یکی از مهم‌تری اهداف اقتصادی همه کشورهای جهان تبدیل شده است. به همین دلیل، ارتقای رشد اقتصادی یکی از دغدغه‌های اساسی سیاستگذاران دولتی به شمار می‌رود. آشکار است که این دغدغه، در کشورهای در حال توسعه همچون ایران که رشد اقتصادی پایین‌تری دارند و نیاز به بهبود رفاه و توسعه بیشتر از کشورهای پیشرفته احساس می‌شود، برجسته‌تر است. یکی از متغیرهایی که می‌تواند تأثیر قابل توجهی بر رشد اقتصادی کشورها داشته باشد، توزیع درآمد است. بسیاری از محققان به اهمیت کاهش نابرابری اقتصادی برای هموارسازی مسیر توسعه اشاره نموده‌اند. در این میان، وجود یک نظام مالی سالم می‌تواند از کانال‌های مختلف، رابطه بین نابرابری و رشد اقتصادی را متأثر سازد. اما، با توجه به حرمت ربا در اسلام، در دهه‌های اخیر بسیاری از کشورهای اسلامی به دنبال جایگزین‌های مناسبی برای ابزار تأمین مالی متعارف بوده‌اند. یکی از این جایگزین‌ها که رواج قابل توجهی در بازارهای مالی اسلامی دارد، صکوک است. بر این اساس، با توجه به اهمیت تأثیر نابرابری اقتصادی بر رشد اقتصادی از یک سو، و اهمیت ابزار تأمین مالی اسلامی صکوک در نظام مالی اسلامی و تأثیرات اقتصادی آن، هدف مطالعه حاضر بررسی نقش انتشار صکوک بر رابطه بین نابرابری اقتصادی و رشد اقتصادی در استان‌های ایران در دوره زمانی ۱۴۰۱-

۱۳۸۷ با بکارگیری روش خودرگرسیون با وقفه‌های گسترده (ARDL) داده‌های پانلی بوده است. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که هم در کوتاه‌مدت و هم در بلندمدت، کاهش نابرابری درآمد منجر به افزایش رشد اقتصادی می‌گردد و انتشار ابزار مالی اسلامی صکوک این تأثیر را تشدید می‌کند. این بدان معنی است که هرچه انتشار صکوک در کشور بیشتر باشد، کاهش نابرابری کمک بیشتری به دستیابی به رشد اقتصادی بالاتر در استان‌ها خواهد نمود. علاوه بر این، افزایش سرمایه‌انسانی و سرمایه فیزیکی منجر به افزایش رشد اقتصادی استان‌ها می‌گردد. همچنین، نتایج این مطالعه حاکی از آن است که افزایش باز بودن تجاری در استان‌های ایران نیز منجر به افزایش رشد اقتصادی می‌گردد.

بر اساس نتایج این مطالعه، پیشنهادات سیاستی زیر ارائه می‌گردد:

- با توجه به تشدید تأثیر کاهش نابرابری بر رشد اقتصادی توسط صکوک، سیاست‌گذاران می‌توانند این ابزار مالی اسلامی را جایگزین ابزار مالی متعارف نموده و اقدام به گسترش انتشار آن کنند.
- پیشنهاد می‌گردد که سیاست‌گذاران اقدام به اتخاذ سیاست‌هایی از قبیل سیاست‌های مالیاتی با هدف بهبود توزیع درآمد نمایند تا از این طریق، علاوه بر افزایش برابری اقتصادی، به ارتقای رشد اقتصادی نیز کمک کنند.
- پیشنهاد می‌گردد که سیاست‌گذاران دولت، بر بخش آموزش تمرکز ویژه‌ای داشته و اقدام به افزایش بودجه اختصاص‌یافته به این بخش نمایند تا از طریق ارتقای سرمایه انسانی، به رشد اقتصادی کمک کنند.
- با توجه به تأثیر مثبت سرمایه فیزیکی بر رشد اقتصادی، پیشنهاد می‌گردد که دولت از طریق اعلام معافیت‌های مالیاتی برای سرمایه‌گذاران و سایر مشوق‌های ممکن، آن‌ها را به افزایش سرمایه در بخش‌های مختلف اقتصاد تشویق کنند.

تأمین مالی: نویسندگان اعلام کردند که هیچ حمایت مالی برای این پژوهش وجود ندارد.

تضاد منافع: نویسندگان اعلام کردند که هیچگونه تضاد منافع برای این پژوهش وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان: نویسندگان در مفهوم‌سازی و نگارش مقاله مشارکت داشتند. همه نویسندگان محتوای مقاله را تأیید کردند و در مورد تمام جنبه‌های کار توافق داشتند.

- Abdullah Othman, A. H., Soualhi, Y., and Kassim, S. (2021). Do Islamic Banking Financial Instruments Achieve Equitable Income and Wealth Distribution? *Al Qasimia University Journal of Islamic Economics*, 1(2), 48-81. <https://doi.org/10.52747/aqujie.1.2.70>
- Abdelsalam, O., Elnahass, M., Batten, J. A., and Mollah, S. (2021). New Insights into Bank Asset Securitization: The Impact of Religiosity. *Journal of Financial Stability*, 54(1), 1–21. <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2021.100854>
- Aghaei, M., Rezagholizadeh, M., and Bagheri, F. (2023). The Effect of Human Capital on Economic Growth: The Case of Iran Provinces. *Quarterly Journal of Research and Planning in Higher Education*, 19(1), 21-44. URL: https://journal.irphe.ac.ir/article_702802.html (In Persian)
- Aghion, P., Caroli, E., and Garcia-Penalosa, C. (1999). Inequality and Economic Growth: The Perspective of the New Growth Theories. *Journal of Economic Literature*, 37(4), 1615-1660. <http://doi.org/10.1257/jel.37.4.1615>
- Ali Assar, N. (2013). A Study of the Types of Sukuk Bonds in Islamic Banking. *Economic Journal*, 13(3 and 4), 21-32. URL: <http://ejip.ir/article-۱-۵۹۱-fa.html> (In Persian)
- Alizadeh, M., and Golkhandan, A. (2017). Investigating and Comparing the Asymmetric Effect of Oil Price Shocks on the Food Price in Oil Exporting and Oil Importing Countries. *Journal of Economics and Regional Development*, 24(13), 121-147. <https://doi.org/10.22067/erd.v24i14.60586>. (In Persian)
- Al Madani, H., Alotaibi, K. O., and Alhammadi, S. (2020). The Role of Sukuk on Achieving Sustainable Development: Evidence from The Islamic Development Bank. *Banks and Bank Systems*, 15(4), 36-48. [https://doi.org/10.21511/bbs.15\(4\).2020.04](https://doi.org/10.21511/bbs.15(4).2020.04)
- Baltagi, B. H., and Kao, C. (2001). Nonstationary Panels, Cointegration in Panels and Dynamic Panels: A Survey. *Advances in Econometrics*, 15(1), 7-51. Emerald Group Publishing Limited. [https://doi.org/10.1016/S0731-9053\(00\)15002-9](https://doi.org/10.1016/S0731-9053(00)15002-9)
- Barro, R. (1999). Human Capital and Growth in Cross-Country Regressions. *Swedish Economic Policy Review*, 6(2), 237-277. Corpus ID: 13943115

Barro, R. J., and Sala-i-Martin, X. (1997). Technological Diffusion, Convergence, and Growth. *Journal of Economic Growth*, 2(1), 1-26. <https://www.jstor.org/stable/40215930>

Bhagwati, J. N. (1978). Foreign Trade Regimes and Economic Development: Anatomy and Consequences of Exchange Control Regime. *Ballinger Publishing Company, Cambridge, Massachusetts*.

Ciegis, R., and Dilius, A. (2019). An Assessment of the Impact of Income Inequality on Economic Growth. *Transformations in Business and Economics*, 18(2), 304-322. URL: <https://www.lituanistika.lt/content/92743>

Durlauf, S. N. (1994). A Theory of Persistent Income Inequality. *Journal of Economic Growth*, 1(1), 75-93. URL: <https://www.jstor.org/stable/40215882>

Ebrahimi, A., and Baghestani Meibodi, M. (2011). Comparison of Commercial Banks and Qarz-ol-Hasana Institutions in the Field of Microfinance. *Economic Journal - Review of Economic Issues and Policies*, 11(5), 73-88. URL: <http://ejip.ir/article-۱-۱۸۲-fa.html> (In Persian)

El-Gamal, M. A. (2006). *Islamic Finance: Law, Economics and Practice*. Published by Cambridge University Press, United States.

Fazeli, H., Najafpour, A., and Poresmail, M. (2018). The Impact of Islamic Finance on the Selected Middle East Countries. *Islamic Economics*, 18(70), 187-203. SID: <https://sid.ir/paper/408421/fa> (In Persian)

Grossman, G. M., and Helpman, E. (1991). Trade, Knowledge spillovers, and Growth. *European Economic Review*, 35(2 and 3), 517-526. [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(91\)90153-A](https://doi.org/10.1016/0014-2921(91)90153-A)

Gudarzi Farahani, Y., and Mahboubi Matin, V. (2022). The Impact of Islamic Financial Instruments on the Occurrence of Business Cycles in the Iranian Economy: A Case Study of Participation Bonds. *Computational Economics*, 1(2), 45-60. <https://sanad.iau.ir/Journal/ecomag/Article/1045615> (In Persian)

Heidari, H. (2023). Investigating the Relationship Between Economic Growth and Income Inequality in Hormozgan Province in the form of Economic Development Programs. *Economic Growth and Development Research*, 13(51), 140-129. <https://doi.org/10.30473/egdr.2022.64808.6552>. (In Persian)

Jalili, Z., and Salmani Bishak, M. (2018). The Study of Relationship between Resource Abundance – Governance - Economic Growth with Emphasis on the Role of Information and Communication Technology. *Quarterly Journal of Applied Theories of Economics*, 5(3), 137-164. https://eco.j.tabrizu.ac.ir/article_7447.html (In Persian)

Jatmiko, W., Shahid Ebrahim, M., and Smaoui, H. (2023). Sukuk Development and Income Inequality. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 88(1). <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2023.101852>

Ledhem, M. A. (2020). Does Sukuk Financing Boost Economic Growth? Empirical Evidence from Southeast Asia. *PSU Research Review*, 6(3), 141-157. <https://doi.org/10.1108/PRR-09-2020-0028>

Leoni, T., and Pollan, W. (2003). The Impact of Inequality on Economic Growth. *Austrian Institute of Economic Research (WIFO) Working Papers*, No. 211. <https://hdl.handle.net/10419/128762>

Lucas, R. E. (1988). On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7)

Krueger, A. O. (1978). Foreign Trade Regimes and Economic Development: Liberalization Attempts and Consequences. *National Bureau of Economic Research (NBER)*, Inc, Number Krue78-1.

Malikov, A. (2017) How Do Sovereign Sukuk Impact on the Economic Growth of Developing Countries? An Analysis of the Infrastructure Sector. In *Book: Critical Issues and Challenges in Islamic Economics and Finance Development*, Palgrave Macmillan, 1-37. https://doi.org/10.1007/978-3-319-45029-2_1

Mian, A. R., Straub, L., and Sufi, A. (2020). The Saving Glut of the Rich and the Rise in Household Debt. *CESifo (Center for Economic Studies and ifo Institute) Working Paper*, No. 8201, Munich.

Mitsaliyandito, R. Q., Arundina, T., and Awaliah Kasri, R. (2017). Impact of Sukuk Market Development on Indonesian Economic Growth. *International Journal of Applied Business and Economic Research*, 15(3), 537-549.

Montazeri Shoorekchali, J., and Zahedgharavi, M. (2022). The Effect of Income Inequality on Economic Growth in Developing Countries: Evidence from Panel Threshold Regression Model. *Journal of Economics and Modelling*, 13(3), 147-181. <https://doi.org/10.29252/jem.2023.229444.1796> (In Persian)

Najafpour, A., Fazeli Kebria, H., and Pour Esmayal M. (2020). Impact of Sukuk on Economic Growth in the Middle East. *Journal of Islamic Economics and Banking*, 8(29), 79-102. URL: <http://mieaoi.ir/article-1-894-fa.html> (In Persian)

Panzer, D., and Postiglione, P. (2021). The Impact of Regional Inequality on Economic Growth: A Spatial Econometric Approach. *Regional Studies*, 56(5), 687-702. <https://doi.org/10.1080/00343404.2021.1910228>

Persson, T., and Tabellini, G. (1994). Is Inequality Harmful for Growth? *The American Economic Review*, 84(3), 600-621. URL: <https://www.jstor.org/stable/2118070>

Pesaran, M. H., and Smith, R. (1995). Estimating Long-Run Relationships from Dynamic Heterogeneous Panels. *Journal of Economics*, 68(1), 79-113. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01644-F](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01644-F)

Pesaran, M. H., Shin Y., and Smith, R. (1999). Pooled Mean Group Estimation of Dynamic Heterogeneous Panels. *Journal of American Statist Association*, 94(1), 621-634. <https://doi.org/10.2307/2670182>

Rice, G. (1999). Islamic Ethics and the Implications for Business. *Journal of Business Ethics*, 18(4), 345-358. <https://www.jstor.org/stable/25074059>

Romer, P. M. (1994). The Origins of Endogenous Growth. *Journal of Economic Perspectives*, 8(1), 3-22. <https://doi.org/10.1257/jep.8.1.3>

Salmani, B., and Bijani, T. (2014), Income Inequality, Trade Openness, and Economic Growth. *Macroeconomics Research Letter*, 8(16), 101-120. (In Persian)

Sameti, M., and Sajjadi, Z. (2012). The Impact of Financial Development on Income Distribution: Case Study of Selected Developing Countries. *Macroeconomics Research Letter*, 7(14), 129-150. (In Persian)

Setianingsih, L., and Widyastuti, E. (2020). Does Sukuk, Domestic Investment, Foreign Investment, and Inflation Contribute to Economic Growth in Indonesia? *Theory and Applied Sharia Economics*, 7(12), 2384-2375. <https://doi.org/10.20473/vol7iss202012pp2375-2384>

Smaoui, H., and Nechi, S. (۲۰۱۷). Does Sukuk Market Development Spur Economic Growth? *Research in International Business and Finance*, 41(1), 136-147. <http://dx.doi.org/doi:10.1016/j.ribaf.2017.04.018>

Solow, R. M. (1956). A Contribution to Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94. <https://doi.org/10.2307/1884513>

Zomorodiyani, G., Karimkhani, M., and Radfar, M. (2020). Investigating the Interactions of Inequality Income, Employment and Economic Growth. *Investment Knowledge*, 9(33), 283-299. <https://sid.ir/paper/392182/en> (In Persian)